

IDEOLOGICKÁ FORMA SEBAVEDOMIA

SVETozár MIRKOVIČ

V starej gréckej legende sa hovorí, že bol raz krásny chlapec — volal sa Narkissos — ktorý sa zalúbil do seba a pohrdol láskou. Bol za to potrestaný tak, že sa zalúbil do vlastného obrazu, ktorý zazrel vo vode. Túžbou po obraze sa utrápil a nakoniec ho bohovia premenili na kvet, ktorý dostal jeho meno.

Legenda o Narcisovi má mnohostranný a múdry obsah. Nateraz ide len o jeden. — V ideológii zmýšľame o sebe, v zmýšľaní o sebe pestujeme ideológiu. Vážime si svoju ideológiu a ona na revanš vďačne chváli nás. Nie sú snád naše predstavy o sebe Narcisovým zrkadlom?

Netrúfame si veľmi na odpoveď, skôr by sme chceli len ukázať, že taká otázka je opodstatnená a že si zasluhuje pozornosť čitateľa.

I. Sebavedomie

1. Objektívne sebavedomie

Nech už je svet akýkoľvek, musí byť rozumný, a tak ako nevesta musí sa páčiť. Ináč by to nebol svet pre človeka a človek by zostal cudzincom vo vlastnom dome. Ide len o to, či je svet rozumný preto, že je náš, alebo je nám tak blízky preto, že sa zdá rozumne usporiadaný. Inými slovami, má rozumnosť sveta svoj pôvod v človeku alebo je vlastná svetu ako takému?

Keď si osvojujeme svet, osvojujeme si ho podľa jeho usporiadania a jemu vlastnej „rozumnosti“. Tým, že sa stal náš, stal sa pre nás rozumným, a je rozumný preto, že je náš. Ľudia si svojou činnosťou pretvárajú svetový poriadok na rozumnosť sveta. Keď človek myslí, viera ustupuje, keď koná, zmlka modlitba, a keď dosahuje žiaduce výsledky, vzniká dôvera v seba, vznikajú trvalé racionálne a psychické vzťahy v podobe rozumu a istoty. Ľudia k svetu majú vzťah a pokiaľ sa v ňom afirmujú, rozvíjajú tento vzťah ako vlastný rozum a svetový poriadok dovedna.

To totiž zodpovedá povahe oboch. Človek je koncentrovaná a súčasne prekonaná príroda: formuje seba a cez seba svoj svet. Jedným aktom získava objekt pre subjekt a subjektivitu pre seba. Keď pôsobí na predmet a zároveň predmet vytvára, tvorí oba momenty vzájomného pôsobenia. V tomto pôsobení a činnosti je subjekt objektom, osvojou „príčinou“ a „účinkom“. Ako východisko a konečný bod je formou svojho sveta, svojím vlastným účelom a zvrchovanosťou. Preniesť svet „do“ subjektu, resp. „rozšíriť“ subjekt na svet a urobiť ho všeobšiahlym, to je rovnaký proces. Pritom je rozhodujúce, že človek je autorom tohto činu, ktorý ho práve robí človekom.

Objekt rozvinutého človeka vystupuje ako moment jeho subjektivity, aj keď na druhej strane je objekt súčasne jej predpokladom. Tento pohyb, v ktorom človek kladie a predpokladá svoj svet, predstavuje pohyb okolo vlastnej osi. Pre-

tože jeho svet je jeho súhrnným bytím, vo vedomí sveta vie o sebe. Má preto vedomie toho, čím je, a má vlastné bytie ako kritérium vedomia. Tým vzniká objektívne sebavedomie: tak ako plná miera objektivizácie robí subjekt skutočným subjektom, tak skutočná sebaistota, bez ktorej nie je možné privlastniť si nijaký obsah, robí človeka objektívnym. V objektívnom sebavedomí je vedomie reálne; v ňom sa mení istota na poznanie a poznanie na istotu; človek sa riadi svojím rozumom a rozum svojím človekom. Sebavedomie ako psychická forma ľudskej samoaktivity je vedomie „zakotvené“ v bytí; je to existenciálne „prisvojenie si“ vedomia a naopak, je duchovným rozvinutím bytia a duchovnou existenciou človeka.

Krátko, ľudia žijú tým, že prekonávajú svet a toto prekonanie fixujú ako pravdu o sebe a o svete. Každá doba si vytvára vlastnú životnú mieru a vývojovú dominantu, v ktorej sa sústreďuje charakter danej spoločnosti prejavujúci sa v historicky určitých formách spoločenskej psychiky, v štýle sociálneho života.

2. *Subjektívny ideál a praktický idealizmus*

Avšak subjekt svoj spor so svetom nerieši a nemôže vždy riešiť objektívnym spôsobom. Vo svete robí síce seba svojím predmetom, ale často len nepriamo, čiže jedným aktom nespája póly a nedrží v rukách oba konce života, preto postupuje striedavo: vo vzťahu k svetu ruší seba a vo vzťahu k sebe neguje svet.

Pravda, medzi subjektom a objektom bola vždy nejaká „zhoda“, ale nebola to zhoda afirmujúca subjekt. Pokiaľ sa človek a svet zjednocujú, zjednotenie buduje človeka. Pokiaľ sa rozchádzajú, kladie ho nie človek, a teda to nie je ľudský čin, ale skôr živelný dejinný chod. Vzťah človeka a sveta akoby sa oddeľoval od oboch pólov a vyčleňoval do samostatnej ríše. Vedomie sa nepoznáva v čine, ani čin vo vedomí, a zostávajú vedľa seba ako samostatné sily.

Tým vzniká anonymná historická subjektivita, ktorá predstavuje všeobecné spojiwo činnosti mysliaceho subjektu, a vzniká nereflektované (prítom nezáleží či v objektívnotranscendentálnej, alebo, ako je to v novších dejinách, v subjektívno-imanentnej podobe), ktoré stojí nad reflektujúcim činiteľom.

Daná subjektivita nie je preto už zaujímavá len tým, ako sa potvrdzuje v reflexii, t. j. vo svojej obmedzenosti, ale tým, ako sa prekonáva; nie tak tým, čo chce, ako skôr tým, čo robí. To, čo hovorí Peter o Pavlovi, viac nám povie o Petrovi ako o Pavlovi (Spinoza). Tým sa vysvetľuje, že napríklad učenci sú niekedy užitočnejší svojím stanoviskom, ktoré si ani neuvedomujú, ako tým, čo sledujú a dokazujú. Názory často nie sú také cenné svojimi pravdami, povestnými systémami, ktorými sa vtisnáva obsah do navyknutých myšlienkových foriem a podriaďuje sa vládnúcim predstavám, ako svojimi odchýlkami, „omyli“, postupom proti sebe, svojou protirečivosťou.

Na druhej strane subjekt je svojím východiskom, a to ho za všetkých okolností robí niečím „subjektivistickým“. Ostatne, na tom nie je nič zlé; kto nemá východisko v sebe, nemá ho vôbec, ale prítom skutočné východisko má ten, kto je voči nemu súčasne slobodný, t. j. ten, kto svoj východiskový princíp nesie so sebou,

sám si ho volí a stavia ako prvok životnej totality. Mať už na začiatku reálnu možnosť výsledku a vo výsledku začiatok, znamená mať neotrasiteľnú istotu v sebe.

V tom je obsiahnutá dvojaká povaha súhrnnej praktickej činnosti a psychiky — ovládať svet a mať ho za každú cenu. Tento postup nemožno odmietnuť, ani prijať. Každá doba fixuje celé vedomie a svet na seba. EPOCHY v tom pripomínajú jednotlivých ľudí. Človek by sa zbláznil, keby si v ničom neveril, a predsa základ, na ktorom si pestuje svoje istoty, je spravidla vratký. Istota sebou, ktorá sa vnútorne prirodzene vyžaduje, nemá veľký objektívny obsah, a čerpá ho z bezprostredného života. Už v tom, že človek žije, je obsiahnutý jeho kladný vzťah k životu a k sebe. Je niečím, a pokiaľ sa chce zachovať, potom práve to, čím je, sa mu tak či onak musí stať mierou. Človek nemôže existovať bez toho, že by si nejako na sebe nezakladal. Jeho vedomie o sebe, pritakanie sebe je bytostným momentom. Dokonca spôsob, akým stavia na sebe, určuje jeho miesto vo svete a vedomie o ňom.

Nešťastie nie je vo forme subjektivity, ale v jej chudobe. Človek zaujíma vzťah k svetu prostredníctvom vzťahu k sebe, ale pretože je to vzťah s mizivým objektívnym obsahom, zostáva len formou ideálu, v ktorej sa človek drží samého seba a k dobru si pridáva celý svet. Veciam vnucuje svoje spojenie a služby všeobecného integrátora, a tak bezprostredne prevádza domnelý objektívny svetový poriadok na subjektívny a objekt na subjekt v nádeji, že takto prekonáva jedno druhým. Jednostrannému subjektu sa nedostáva objektivity, takže je bezprostredne svojím začiatkom aj výsledkom. Pritom východiskový a konečný bod sú opornými bodmi celého postupu, medzi ktoré sa vkladá svet a uspôsobuje pre človeka ako jeho svet; pravda o svete je priamka, ktorá spojuje človeka a objekt jeho záujmu.

Ináč to ani nie je možné, forma prisvojenia si predmetu je zároveň afirmáciou subjektu, v ktorej sa jednostrannosť a obmedzenosť vydávajú za konkrétne všeobecno. Vo svojom diele, vôli, rozmare nachádza subjekt seba, aby potom túto totožnosť so sebou urobil kritériom toho, čo je a ako je. Vyhovieť zdaniu — to je úloha rozumu. Rozumné je to, čo dáva za pravdu našim plánom, zámerom, nádejám, predstavám, skúsenostiam atď. A je pochopiteľné, že rozumné je skôr to, čo potvrdzuje rozum človeka, ako to, čo ho vyvracia. Keď sa veci a situácie ľuďom z rúk vymykajú a popierajú ich predstavy, hovoria, že sa svet zbláznil.

Ľuďom okrem toho nejde o javy sveta ako také, ale o ich objekt. Čiže ľudia sa vzťahujú k svetu formou záujmu, ktorý zďaleka nie je totožný s tzv. svetom ako takým. Svet nemôže vystupovať pred človeka inakší ako taký, aký si ho človek robí, alebo čo je zase tautológia, nemôže byť pre neho inakší, ako je. Preto žiadať od ľudí, aby sa starali o pravdy kvôli pravdám, nemá cenu. Princípom života nie je pravda, ale presvedčenie, nie jednostranná objektívna forma, ale živá konkrétnosť subjektu, v ktorej sa rodia a žijú skutočné pravdy.

Funkciou ľudského vedomia je vyjadriť svet možnosť vo forme skutočnosti, a tak zakladať ľudskú činnosť a sociálny pohyb. Najvyššou skutočnosťou človeka je človek sám, respektíve totožnosť jeho a sveta, jeho možnosti a skutočnosti. Spoločnosť je svojím objektom aj subjektom. Spôsob, akým sa v týchto krajných

bodoch so sebou stožňuje, tvorí náplň celých dejín. Táto totožnosť sa stáva všeobecnou formou života, a to, ako ju ľudia majú, sa zakaždým vyzdvihuje na podstatu sveta, dejín rozumu, na zvyk, mrav, vkus, konvencie, na to, čo má byť, — na normu vedomia a na spôsob výstavby sveta. Z vedomia seba ľudia majú myšlienkové určenie sveta, z gnozeológie ontológiu. Svet akoby naozaj stál na duchovnom základe. Známa otázka vzťahu hmoty a ducha je premenenou podobou vzťahu človeka a sveta, respektíve vzťahu človeka k sebe. V nej sa väčšinou stavia subjekt a objekt do absolútneho protikladu, čo je tiež iný výraz absolutizovania, protirečenia, imanentného subjektu. Miera bytia sa tým mení na mieru vedomia a oboje sa berie ako skutočnosť: prežívanie tejto skutočnosti tvorí spoločenskú psychiku a na nej založené umenie; jej sociálno-praktický výraz vytvára systém hodnôt; súhrnný prakticko-ideový výraz formuje ideológiu ako zvláštny aspekt a zvláštnu historickú podobu sebavedomia, o ktorú nám tu práve ide.

II. Ideológia

3. Ideologický ideál

Vedomie skutočnosti je integrálny moment jej výstavby, preto si často nahovára, že je celkom a pravdou. Máme sklon vnášať do sveta svoje predstavy ako princípy jeho vlastnej organizácie. Okrem toho, ako vraví Bacon, človek si neuvedomuje svet podľa povahy sveta, ale skôr podľa povahy človeka.

V tomto prípade potom nie je ťažké predstaviť si, čo sa stane s vedomím, keď sa ľudia rozdelia do rôznych skupín s rozdielnym spoločenským postavením. Po prvé, vedomie každej časti o sebe sa dostane do sporu s inými a, po druhé, vedomie vládnucej časti prijíma dvojakú funkciu: nie je bezprostredne len sebavedomím, ale okrem toho, že je vedomím svojho subjektu a jeho nadvlády, musí byť súčasne vedomím ostatných ľudí o sebe ako podriadených, takže nevyjadruje ich pravdu, ale to, že pravdu nemajú a že je u pána. Vedomie je vždy spoločenským vzťahom a v podmienkach triednej spoločnosti vznikajú v ňom „duchovné pomery“, ktoré nazývame ideologickými, a hovoríme o ideológii ako vývojovej forme sociálne protirečivého vedomia.

Ideológia je sporom ľudí o skutočnosť. Aj súčasné spory nie sú len rozmarmi ducha doby. Doba sa v nich prie sama so sebou, skutočnosť uvedomele vystupuje proti skutočnosti, sústava určitých právd proti iným pravdám. Je to psychický vzťah ľudí rozdielných skupín a tried k sebe, ktorý je vedený cez boj a nepriateľstvo voči iným ľuďom.

Názor, podľa ktorého je ideológia jednoduchým výrazom záujmu alebo púhou apológiou, neobstojí. Ideologická forma je reprodukciou sveta takého, aký je pre subjekt, a zahrňuje nevyhnutnosť aj donútenie, možnosť aj účel. Je rozumom nerozumného sveta, vedomím nielen toho, čo je, ale aj toho, čo nie je, je vedomím nielen skutočnosti, ale aj útechy. Ako vedomie pravdy proti iným pravdám je tiež kontravedomím. Okrem toho, že je historickým „videním“ (videním histórie), je aj historickou slepotou a vedomím, ktoré oslepuje. Ideológia vôbec dáva objek-

tívnym rozporom subjektívne riešenie a snaží sa o sociálny pohyb vnútri takéhoto zmiernenia.

Už z povahy ideológie vyplýva, že sa v nej forma a obsah sebavedomia spravidla rozchádzajú. Lipne sa na forme danej subjektivity, ktorá sa pokladá bezprostredne za obsah. Formalizmus a ideológia sú k sebe blízko. Čo vyhovuje forme a čo je ideologicky fixované, to je pravdivé a skutočné. Aristotelovský názor, že myslenie myslí seba a že to predstavuje substančný svetový proces, sa tu obmieňa: myslenie myslí vôľu, vôľa volí myšlienku a oboje daný životný spôsob ako ideál. Tu začína cielavedomá činnosť ideológa, ktorý má za úlohu urobiť skutočnosť psychicky stravitelnou a ísť predovšetkým za politikou a dávať jej prijateľnú a zvyčajnú myšlienkovú formu, uspôsobiť svet tak, aby sme sa v ňom vždy cítili zvrchovaní.

O ideológii sa preto niekedy hovorí tak, ako sa kedysi hovorilo o cirkvi a náboženstve: — kňazi vymýšľajú, ideológovia falšujú. Ideológia v bežnom zmysle slova nie je pravdivá, ani falošná. Nedáva si za úlohu vyjadriť svet objektívne, ale subjektívne, preto skôr, než je výrazom skutočnosti, je jej ilúziou. V tomto zmysle sa dá prijať jednostranné chápanie ideológie, podľa ktorého sa v nej ľudia opájajú ideálmi a pochovávajú skutočnosť v ilúziách, aby tak udržali rovnováhu medzi sebou a svetom. Ideológia a vedomie vôbec nie sú nikdy dosť falošné, keď sa dožadujú, aby zdanie bolo uznávané za skutočnosť.

Na druhej strane, pokiaľ ľudia nežijú skutočným ľudským spôsobom a nemajú svoj život za predmet, nemôžu podstatne poznávať; môžu len tušiť a snažiť sa uchopiť svet ako neznámu hodnotu. Namiesto toho, aby bolo čistým vedomím sveta, vedomie sa vzťahuje na seba ako vedomie historicky určitých, a teda aj historicky obmedzených ľudí. Chciet ho nahradiť pravdami a vedomím ako takými (t. j. absolútne božskými či absolútne ľudskými, to je jedno) predovšetkým to svojho času právom bolo označené ako falošné vedomie.

Ináč povedané, ideologické vedomie je skutočné, len skutočnosť je falošná. Ideológia má totiž naraz vysloviť skutočnosť aj prelud. Preto svet raz rozdeľuje, aby doň vložila vedomie, druhý raz rozkladá vedomie, aby doňho dosadila vedomie, a potom rozdeľuje vedomie, aby spojila svet. Keď sledujeme celý tento postup, vidíme, že je subjekt spočiatku zajatý svetom a zostáva v zajatí „uspokojený“. Ľudia sa vôbec tak dlho prikrádajú k životu, až kým im nepredloží svoje pravdy. Potom sa človek má postaviť na nohy a osvedčiť vlastnou činnosťou, ale pre tú istú obmedzenosť prechádza do druhej krajnosti, čím si skutočný stav uvedomuje, aj si ho zároveň zastiera: absolutizuje svet proti sebe a seba proti nemu.

Tu sme opäť dospeli na začiatok úvah o jednostrannom „subjektivisticky“ orientovanom vedomí. Toto vedomie, ako sme uviedli, má svoj pôvod v tom, že človek nie je schopný riešiť svoj spor so svetom objektívnym spôsobom, a preto v pomere k svetu popiera seba a v pomere k sebe neguje svet: pohyb v týchto krajnostiach vytvára na jednej strane to, čo by sme mohli označiť ako ideologický dogmatizmus, a na druhej ideologický pragmatizmus. Pokiaľ ideologické vedomie stojí na širšom historickom stanovisku a pritom rieši pre seba uvedené protirečenie, môžeme to kvalifikovať ako ideologický realizmus.

4. Dogmatizmus

U ovládaných ľudí činnosť má prevažne charakter vonkajšej nevyhnutnosti a pritom nezáleží, či sa im táto nevyhnutnosť javí v podobe osudovej moci alebo vlastného presvedčenia. Činnosť im bola vopred zadaná a vsunutá do života ako jeho nevedomý základ. Skutočná nevyhnutnosť sa pritom uplatňuje mimo ich vedomia nevyhnutnosti, takže vedomie človeka o sebe a skutočnosť idú pomimo seba. Aby sme mali pravdu, treba mať skutočnosť, avšak u ľudí ich spravidla nachádzame oddelene. „Zhoda“ vedomia so „skutočnosťou“ vystupuje ako samostatný nadľudský akt. Nie je priamym činom človeka, ale prevažne dielom neuvedomelého dejinného procesu. To znamená, že je vedomie súčasne ľudské aj neľudské, z čoho vzniká paradoxná situácia: jestvuje vedomie, ktoré je zároveň neuvedomelé. (Z tejto strany kritika scientizmu ako racionálnej metafyziky je oprávnená, lebo ukazuje, že je odcudzeným vedomím, ktoré sa ešte nestalo sebavedomím). Človek tu má sebavedomie, ktoré nie je jeho: vo vedomí má obsahy, v ktorých sa neudomácnil, a má rozumnosť, ktorá je mu nezrozumiteľná.

Tým vzniká svet samostatných pojmov, ideí, ríša ducha, kde už neplatí nijaké sebavedomie. Vedomie je skôr vedomím sveta o sebe, čomu vyhovuje tak idealistický postup, ako aj mechanistická teória odrazu. Celý obsah vedomia sa upiera navonok. Sú to duchovné miery a váhy sveta, v ktorom niet miesta pre človeka a živú psychiku. Máme vedomie ako vonkajšiu vec, asi tak, ako máme peniaze alebo komunikačnú sieť, ktorá obstaráva spojenie medzi človekom a svetom.

Vedomiu ako odrazu toho a onoho a vedeniu o X a Y chýba to hlavné — ľudský subjekt a ľudský predmet, t. j. subjektívne bytie sveta a objektívne smerovanie človeka. Keď človek má vedomie; nemá bytie, vo vedomí nie je bytostný, v bytí nie je ako sa patrí uvedomelý. Je prinajlepšom vedomým bytím, čiže bytím vedomia. Ako vediaci a ako bytie nejakého vedomia nie je ešte uvedomelou bytosťou. Človek sa učí, uvedomuje sa, vzdeláva sa, je informovaný a vychovávaný. Poznáva, hoci nie je ani zvedavý. Vie bez toho, aby poznal. Má pravdu bez istoty o správnosti. Ako má ruky, aby pracoval, má vedomie ako intelektuálny dodatok k prostriedkom praktickej činnosti. Keď túto líniu privedieme do konca, potom máme do činenia s fanatizmom. Fanatik má vedomie bez toho, aby vedel, vidí neviditeľné; dokonca môže mať znalosť skutočnosti, ale prežíva predsudok a žije ilúziami. Takto zajaté vedomie nemá predmet, alebo — čo je to isté — nevie ako ho má, a skôr vyjadruje, ako predmet má jeho (— fetiš, tabu, duch, idea, viera, svetový názor atď.).

Ak je svetový rozum od nás nezávislý, potom ten, kto by sa ho chcel zmocniť, zneužíva jeho podstatu. Chce stiahnuť nebo na zem a nadpozemskú moc zneuctiť tým, že sa s ňou zahráva. Skúmať bibliu je proti duchu biblie. Smrteľník ju nemá chápať ináč, ako sa sama chápe. Premýšľať o hotovom čine je rovnako zbytočné ako o božom diele. Ten, kto by chcel polemizovať, priznáva protivníkovi právo na pravdu, čo je životne nebezpečné. Kto skúma vieru, asi sotva verí. A kto preveruje pravdivosť svojho ideologického názoru, toho môžu právom podozrievať: alebo niečo platí, a potom sa v tom nemáme čo piplať, alebo to neplatí, a potom z rovnakých dôvodov nemáme čo skúmať.

V absolútnej spoločnosti niet miesta pre človeka: v nej ľudia žijú z existencie spoločnosti namiesto toho, aby rozvíjali spoločenský život zo svojej životnej činnosti; a namiesto toho, aby vytvárali vedomie spoločnosti zo svojho sebavedomia, vedia o sebe z vedomia o spoločnosti, presnejšie z jeho ideologickej inštitucionálnej podoby. Svet je tak hierarchicky zostavený, že všetko je pravdivé len vo svojom smerovaní k jeho najvyššiemu bodu. Vedomie tu ani nie je vedomím sveta, ako uvedomelým poddanským vzťahom. Človek má pravdu potiaľ, pokiaľ sa vzdáva nároku, aby si ju sám budoval, a je v takej miere uvedomelý, v akej si priberá hotové názory, čo sa potom hodnotí ako miera „oddanosti veci“ a „pevnosti viery“, t. j. miera sebastraty.

Slabé spoločnosti a hnutia sa vyznačujú tým, že im chýba onen moment negatívneho vzťahu k sebe, akási miera skepsy, rozumnosť, rozvaha. Nezmôžu sa na to, lebo musia neprestajne stavať svoje súcno proti vlastnej podstate, namiesto toho, aby súčasne presadzovali oboje. Pretože také spoločenstvo žije z bezprostrednosti, postupuje proti všetkému, čo sa preň bezprostredne neurčuje. („Kto nie je s nami, je proti nám.“) Záujem, respektíve vyšší účel, ak je oddelený od ľudí, stravuje každú logiku a uvádza všetko do priamej súvislosti so subjektom a zo subjektu odvodzuje. Prevažuje snaha spoločnosti utvrdiť sa v tom, čím je. Nehybnosť sa vydáva za zásadu, sebaistota je v nemennosti, bezohľadné sebaapresadzovanie vo všetkom sa pokladá za bojovnosť, zvoľa za zákonnosť, subjektívny vrtoch za dejinný chod. Čcnené pritom má ako výsledok nechcené, po každý raz treba určovať nové ciele a prchať pred sebou. Súčasne — v tom je životné poslanie ideológa — tento zmätok sa musí predstaviť ako vývoj sveta a zákon dejín. Mocní si síce lichotia, že sú neomylní, ale dôležitejšie je, že ich moc vynáša nad tú časť sveta, v ktorej sa prie pravda s nepravdou a právo s bezprávím. Obyčajne sa tu preto ani nehovorí o myšlienkovom postupe, ale o múdrosti a dobrotivosti vlády a vládcu.

5. Pragmatizmus

To, čím sa nejaká subjektivita udržuje, je pre ňu podstatné. Keď sa činnosť človeka scvrkáva na púhy účel života, potom je aj vedomie len vedomím seba-záchovy. Svet oproti subjektu sa rozkladá na jednoduchú látku jeho života a existuje len v pomere k subjektu a v subjektívnych určeníach. Čo nie je pre subjekt, to nie je vôbec, a čo je, je len tak, ako je preň. Všetko je tu labilné, objektívny svet mizne pred prítomným súcnom, ktoré chce svet prevrátiť a usadiť sa v ňom ako jeho podstata. Na tom, ako sme povedali, nie je veľa zlého, lenže zápor k svetu, ktorý ináč má každý subjekt, nie je činný a obsažný. Človek v ňom nevytvára dostatočne produktívny vzťah medzi sebou a objektom, ale udržuje len protirečenie, za ktoré sa nedostáva.

Keď ide o pravdu, veda obvykle trvá na zhode subjektu s objektom. Ideologická forma obracia tento vzťah a vynucuje si zhodu objektu so subjektom. O pravde väčšinou hovoríme, že je to zhoda našej myšlienky so skutočnosťou. Avšak proti tejto formulácii sa často namietalo. Skôr než stanovíme, aký je vzťah

medzi myšlienkou a skutočnosťou, musíme poznať každú osobitne (Kant postu-
poval takto), musíme vedieť, čo je skutočnosť, a mať pravdu o nej skôr než
skutočnosť samu. Okrem toho ľudská skutočnosť bez pravdy je nepravdivá a
pravda bez skutočnosti neskutočná. Uvedená zhoda ešte nie je pravdou, ale iba
jej anticipáciou, pretože až zhoda subjektu a objektu je samotná skutočnosť.
A pravda je pritom skutočné vedomie, čiže vedomie skutočnosti. Ako sa zhodujú
subjekt a objekt, to nie je otázka poznania, ktoré sa zaujíma samé o seba, ale
celého ľudského bytia, ktoré je ich skutočnou jednotou, a teda aj ich skutočnosťou.
Pravdy nestoja nad ľuďmi, ani ľudia nad nimi. V pravdách ľudia utvrdzujú a
zachovávajú seba a získanú istotu sebou formulujú do právd o svete.

K tomu treba ešte dodať, že vedomie sa tiež pokladá za skutočnosť a jeho
zhoda so sebou, ako ju poznajú apriórna logika, intuitívne vedomie, zdravý rozum
a vedomie vyššieho záujmu má hodnotu evidentných právd. Tu je metodické
východisko cielavedome pestovanej vládnúcej ideológie. Jej pravda posväcuje sku-
točnosť a skutočnosť je zo svojej strany tak upravená, že dáva myšlienke za
pravdu. Tento uvedomelý subjektivismus je pragmatizmus, v ktorom sa ideológia
dobrou mierou vyjadruje sama. Hlavný postup je asi taký, že okolnosť, že ľudia
majú pre svet subjektívnu podobu, ideológovia (napr. Kierkegaard, *Život je moja
skutočnosť*; pravda nie je len subjektívna, ale samotná subjektivita je pravda)
obracajú a hovoria, že skutočné je to, čo má formu subjektivity.

Tu je potom smerodajný účel. Vedomie je svojou pravdou a svojím kritériom.
Pretože samo stanovuje podmienky svojej platnosti, nič nebráni tomu, aby sme
dnes popierali to, čo sme včera tvrdili, aby sme zlučovali nezlučiteľné a rozdv-
jovali nerozlučné. Sme presvedčení o tom, pre čo nachádzame vnútorné dôvody
a čo sa pred nami ospravedlňuje samo, pretože nemôže byť pre nás nič skutoč-
nejšie ako to, čo za skutočné pokladáme.

V súvislosti s tým vynára sa známa otázka pluralizmu a monizmu pravdy.
Pluralizmus sa nevojde do nijakej primitívnej alebo nadindividuálnej pevnej
sústavy. V takých sústavách platí len jediná zhoda medzi subjektom a objektom,
jediným možným spôsobom. Znie to barbarsky asi tak, ako jej rub: každý má
svoju pravdu. Najčastejšie hovoríme, že pravda je konkrétna. To je lepšie určenie.
Z neho neplynie monizmus ani pluralizmus. Vôbec sa vymyká predstave jedného
a mnohého a podobne ako každý zložitý proces nedá sa vtesnať do jednostranného
určenia.

Inými slovami je mnoho myšlienok, ale čo je pravda? Ak bude niekto odpo-
vedať za nás, opäť to nebudeme vedieť. Pravdy by znova vznikali za hranicami
nášho vedomia a činnosti. Boli by pre nás ľživé bez ohľadu na ich obsah.
Neprepracovali sme sa k nim a nemáme ich zmysel. Nemáme pravdu, ani ona
nás, ale máme do činenia len s myšlienkami, a cesta od myšlienky k pravde
býva najčastejšie rovnako dlhá, ako cesta poznania a života.

Pravdy sú pravdami bytia ľudí a zahrňujú celé dejiny. Naproti tomu ideológ
musí mať pravdu vždy a hneď. Nemať ju, to by znamenalo vzdať sa protivníkovi.
Ono tak ani nejde o pravdu a lož, ako skôr o to, či sú myšlienky primerané
tomu, kto s nimi nakladá. Rozdielni ľudia nedokážu si nič počať s rovnakými

pravdami. Dokonca ani bohom sa nepodarilo ľudí duchovne zjednotiť. Starým sa zdá, že deti majú rozum na to, aby vymýšľali spôsoby ako sa jašiť. Duchovný aristokrat sa domnieva, že ľudia sú hlúpi, avšak „hlúpo“ sa chovajú len vtedy, keď majú viac dôvodov pre zneužívanie rozumu ako možnosti, aby ho uplatňovali objektívnym všestranným spôsobom. Ľudská činnosť je totiž prevrátená. Prehrešenie sa proti vlastným názorom aj proti vlastnému presvedčeniu privádza ku skutočnosti a dáva vzniknúť trápnej pravde, že porážka je základnou skúsenosťou. Omyl sa stáva pravdou a pravda omylom. K pokroku dochádza vôbec skrz skazu platných hodnôt.

Tomuto vývoju podlieha aj samotný pragmatický postup, ktorý v rozhodujúcich chvíľach prechádza od relatívnej duchovnej voľnosti do tuhej represívnej sústavy. Pre úplnosť môžeme povedať, že prvou obeťou duchovného panstva sú deti. Ich výchova spočíva v tom, že sa im vnucuje psychika vychovávateľov. Ďalšie už ide akoby samo od seba. Keď človek vstúpi naplno do spoločenských vzťahov, svoju závislosť rozvíja sám. Sebavedomie dostáva poddanskú formu. Jednotlivci si vytvárajú akoby vlastné náboženské presvedčenie a vieru, zatiaľ čo v skutočnosti prijímajú presvedčivého spoločného boha. Budujú si vlastný morálny, politický, svetový atď. názor, ale predovšetkým sa podriaďujú platným názorom. Vraj si volia vlastný štýl života až po módu v obliekaní — prijímajú platnú konvenciu a módu bez ohľadu na rozmery svojho tela. Ľudia síce vždy myslia vlastnou hlavou, ale nie vždy vlastným spôsobom. To, čo sa vydáva za vlastné myslenie, je najčastejšie vlastná reprodukcia existujúcich myšlienkových obsahov a osobné zaobchádzanie s nimi.

Začalo sa tým, že jediné, čo má rozhodovať v tomto svete, je subjekt sám, a končí sa opačným zistením, že práve to, o čo ide ľuďom, sa bez nich dávno vopred rozhodlo. Aktívna subjektivita sa mení na mŕtvu subjektivistickú schému, živé ideály na záväzné normy, ľudská zvrchovanosť na substančný vzťah.

Tým nechceme redukovať pragmatizmus na dogmatizmus, rovnako nemienime popierať súvislosť medzi nimi. Na ne možno pozeráť ako na dvojaký postup vo výstavbe ideologického vedomia a dvojakú existenciu ideológie. Pragmatická plynulosť sveta je predpokladom pre dogmatický voluntarizmus. Ináč ich postupy sú opačné. Voluntaristický subjekt živí dogmy, ktoré má ako nehybný stred vlastnej aktivity, proti tomu pragmatický relativizmus sa k tomuto strediu zakaždým dostáva svojím konaním; zatiaľ čo dogmatizmus nestavia otázku pravdy, pragmatizmus jej zistenie si dáva za cieľ. Oba konštitučné prvky ideológie — metafyzicko-transcendentálny a subjektivisticko-imanentný — vzaté v ich jednote je potrebné odlišovať od ideologického realizmu.

III. Prekonanie ideológie

6. Ideologický realizmus

Je svojráznou črtou ideologického vedomia, že do seba zahrňuje všetky úvahy o sebe. V tom je niečo podobné úvahám o súčasnej spoločnosti alebo o našej planéte. Nech sú názory na ne akékoľvek, vždy vychádzajú z pozemskej základne

a vracajú sa k nej. Tak isto, keď je reč o prekonaní ideológie, v najlepšom prípade môže ísť o realizmus v ideológii. Preto realizmus a otázku prekonania dávame úmyselne dohromady.

Skutočný život sa sám ospravedľňuje, neskutočný sa musí zdôvodniť zvláštnym aktom. Musí byť nájdená rozumnosť sveta, hoci aj vnútri jeho nerozumnosti. Ostatne v prakticky situovanom vedomí je lepšia účelná hlúposť ako neúčelná múdrosť. Pritakanie sebe, to je skutočnosť prvého radu. Preto mať ideologického filipa znamená vždy a za všetkých okolností myslieť na seba... Človeku sa sníva o záujme. Možno, že je záujem práve spojenie snu o sebe so skutočnosťou. Myslíme si to, čo je, a to, čo sa nás týka, skôr ako to, čo má byť. Machiavelli právom varuje: Kto zabúda na to, čo je, kvôli tomu čo má byť, je stratený.

Myslieť len to, v čo veríme, alebo veriť len v to, čo myslíme — oboje je rovnako neúnosné. Číra spravodlivosť je taká lichá ako pravdy, z ktorých nič nekynie. Viac dopraje ľuďom diabol ako boh. Preto je človeku cennejší jeho vnútorný praktický démon ako anjel strážny. Pokušenie je na dennom poriadku — bez hriechu, omylu, úchyľky, ba aj zrady sa nedá myslieť ani žiť.

Pragmatizmus a dogmatizmus trpia jednostrannosťou. U nich situácia vyzerá zhruba tak, že to, čo je pravda na jednom póle, je lož na druhom, a to, čo ich spája, je spravidla ľahostajné. Práve v tomto tichom mieste zaujíma polohu realizmus. Realizmus znamená zavádzať vlastný záujem do stredú behu sveta, mať pri tom dobro a zlo v zásade za rovnakých spojencov, a tak držať skutočnosť na uzde jej vlastného protirečenia. Skutočnosť sa totiž po práve vytýka, že je neideálna, ideálom, že sú neskutočné. Z tohto hľadiska každá kritika ideológie predstavuje prvok jej vývinu. Kritika sa zakladá na protirečivosti, ktorá je ideológii vlastná. Je to predovšetkým skutočnosť, že ideológia ako zvláštne sociálno-historické vedomie vystupuje priamo vo funkcii vedomia všeobecného a pre všetky záväzné. Čiže od samého začiatku sa vyvíja dvojmo a protichodne, ako niečo dané a súčasne prekonané, respektíve niečo, čo časom prekonané musí byť.

Keďže o tejto jej protirečivosti bola reč, ukážeme tu na ďalší rozpor, na to, že v ideológii forma a obsah sebavedomia sa rozchádzajú. Prejavuje sa to hlavne v abstraktnom kladení proti sebe vedeckej a nevedeckej ideológie, vedy proti ideológii vôbec. Zatiaľ čo sa veda usiluje o „objektívnu“ jednotu subjektu a objektu, nástojčivá ideológia chce mať jednotu v subjektívnej podobe. Keď bližšie sledujeme ich diskusiu, vždy sa ukáže, že obidvom stranám ide o to isté — o povahu objektivity.

Pravda, vedu zvyčajne staviame nad názor, lenže všeobecne platí, že skôr názor ovláda vedu a že veda sa poväčšine vyvíja v rámci svojej funkcie vzájomného boja názorov. V názore a v nazeraní je každý doma, čo sa o vedách nedá povedať, takže spravidla ešte skôr, než začneme pestovať vedu, sme názorove adaptovaní a udomácnení. Vezmite ideológiu ilúziu, vezmete jej život — taký je často zmysel kritiky ideológie. Ale ako vziať ľuďom ilúziu, ak je iluzórny sám život? Ako vybudovať vedu o spoločnosti, prípadne vedeckú ideológiu, ak ľuďom nepriznáme právo na vedomie o sebe? Nie je to len ilúzia ideológie o sebe? Na druhej strane

vieme, že sloboda existuje doteraz vnútri nevyhnutnosti a že svetlo poznania tiež žiari v ríši temnôt. Ľudia aj cez ideológiu hovoria pravdu, hoci nie pravdu všetkých. Dokonca naši protivníci nás neklamú; keby agitovali za naše názory, klamali by seba. Teória balamutenia sama balamutí a neprekračuje bežné ideologické stanovisko.

Keď opozícia volá po zrušení ideológie a nabáda k tomu, aby sme sa vzdali ilúzie, predkladá zároveň ilúziu ilúzie — neideologické vedomie a vedu. Tento postup má prinajmenšom trojaký zmysel. Predovšetkým odvolanie sa na vedu má ten význam, že veda je dôveryhodná: ľudia často všetkému veria viac ako jeden druhému. Keď sa z vedomia sníme ľudská tvárnosť, čo prevláda v súčasnej vede, dostaneme vedomie, ktoré nie je vedomým takých alebo onakých ľudí, ale zracionalizované božstvo, rozumnosť sveta a svetový poriadok o sebe. Ďalej toto vedomie má priamo všeobecnú platnosť, o čo sa usiluje každá ideológia. Duchovná moc nad ľuďmi sa tým predstavuje ako moc ducha, a nie iných ľudí, t. j. ako svetová moc nad nimi. To je o to ľahšie, že sa ľuďom výsledky ich konania skutočne zdajú ako temné závery chodu dejín a činnosti ducha. A konečne, týmto spôsobom sa ruší uvedený rozpor medzi formou a obsahom ideologického seba-vedomia. Z formálneho hľadiska sa môže zdať — ako to nachádzame u K. Mannheimu alebo u I. Svitáka (Voltaire — mysliteľ a bojovník, zv. I, Praha 1957) —, že ideologické môžeme oddeliť od neideologického a že by to malo viesť k prekonaniu ideológie. Podobá sa to výroku, že múdry sa od hlúpeho odlišuje tým, že vie o svojej hlúposti. Ideológia z formálnych pohnútok nevznikla, ani nezahynie.

Tieto pokusy svedčia, že ideológiu zaťažuje protirečenie a že ideológovia preň hľadajú riešenie, ktoré, ako to už býva, chybné považujú za konečné riešenie a za zánik všetkej ideológie. Snaha zrušiť ideológiu vedou je tiež ideologická a „nevedecká“, pretože ideológia, ktorá za niečo stojí, sa musí uskutočniť, a tak prekonať. Ideológia zostáva prejavom seba-vedomia ľudí. Svoj obsah si sama nedáva, má ho zo skutočnosti, ktorá sa v nej tak alebo onak vyjadruje. Nech už ľudia robia čokoľvek, ostávajú stále na ideologickej pôde, a čím viac si to uvedomujú, tým menej sú „ideologickí“. Zdá sa, že je abstraktná spoločenská kritika čiže kritická ideológia v mnohých smeroch subjektivistickejšia a ideologickejšia ako slepý dogmatizmus: vytvára si svoje názory ako svoj vlastný prejav, zatiaľ čo vládnuca strana verí vo svoje dogmy tak, že ju dogmy majú vo svojej moci.

Zároveň treba priznať, že požiadavka zrušenia ideológie nie je len fantáziou a má skutočný obsah. Znamená alebo prestavbu a uvoľnenie hraníc súčasnej ideológie, alebo jej zrušenie. Doteraz aspoň platí, že každá požiadavka zrušenia ideológie vyžaduje len inú ideológiu a inú skutočnosť. Táto požiadavka je rovnako ideologická a zatiaľ niet z tohto kruhu praktického východiska, ani takéto jednorázové východisko nie je potrebné hľadať. Ideológia pôsobí ako akýsi moment gravitácie, alebo gyrostát v éterickej abstraktnokognátovej sústave vedomia. Známy a toľko spomínaný princíp straníckosti nie je nič iné ako požiadavka uplatnenia ideológie. Myslenie s tým poisťuje za istých predpokladov, proti trápnyim pokusom vystupovať menom všetkých a vyslovovať jedným dychom súhlas so všetkým.

Vedomie sa zbavuje abstraktných úsílí a orientuje sa historicky reálnym (aj nereálnym) smerom. Čisté, nestranné vedenie predpokladá okrem toho autonómiu vedomia. Neobstojí preto ani tvrdenie, že naša straníckosť znamená, že nadľžame vede, nehovoriac už ani o tom, že v podobnej formulácii princíp straníckosti priamo nie je ani obsiahnutý, ale sa meštiacky popiera.

Pod touto vedou sa u nás predovšetkým chápe marxizmus a pod marxizmom štátna ideológia. Skutočnosť, že sa marxizmus stal štátnou ideológiou, neprospera ani marxizmu ani štátu: vedomie spoločnosti musí byť slobodné od všetkých „-izmov“ a marxizmus práve tak, ako statná veda a duchovný život musí byť slobodný od úzkej štátnej služobnosti. Marxizmus sa vo funkcii ideológie degradoval na mýtus, aj keď jeho pôvodné predsavzatie bolo uplatniť sa ako prvok sebedavedomia. Aby v tom obstál naďalej, na to treba dve veci: slobodu pre marxizmus a slobodu od marxizmu.

Otázka prekonania ideológie siaha veľmi ďaleko, až k slobodnému sebedavedomiu. Avšak dnes ani tak nejde o prekonanie ideológie, ako o jej obsah a spôsob existencie, o to, či bude voľným výrazom spoločného života, alebo jeho úzkou politickou formulou. Je nevyhnutne len formuláciou politiky, pokiaľ politika zostáva všeobecným integrátorom spoločenského života. Zvykli sme si na myšlienkové putá a politiku a ideológiu kladieme tak blízko k sebe, až splynuli v politickom uvedomení.

Napriek tomu politiku, ideológiu a vedomie by bolo potrebné uvoľniť voči sebe navzájom. Prvým krokom je uvoľnenie verejnej mienky. Totiž keď je verejná len to, čo sa zhoduje s politikou, potom je z toho len verejnosť danej politiky. Aby človek mal pravdu, musí sám byť ozajstný, a aby hovoril do skutočnosti a nie do vetra, musí byť viacej ako politickou bytosťou a politickou skutočnosťou, t. j. musí prejsť za hranice politiky a celým svojím bytím udržiavať seba a svet v jednote, ktorá je preňho najvyššou skutočnosťou a pravdou. Elementárnym predpokladom na to je slobodná verejná mienka ako spôsob reálnej existencie spoločného záujmu a obecného vedomia, ako vedomie verejnosti, bez ktorého verejnosť neexistuje, a netreba ani dokazovať, že nemôže existovať bez toho, aby sa mohla uplatňovať.

Doposiaľ vedomie o svete sa vyvíja pod domináciou protikladu medzi človekom a svetom. Forma sebedavedomia sa zakladá na ich jednote. Aby pritom bola jednotou pre človeka, človek si ju musí vypracovať. Z hľadiska antropológie môžeme povedať, že vývin poznania — čo sa výrazne prejavuje v novších dejinách — tkvie v tom, že sa vedomie upravuje na formu sebedavedomia. Vývoj vedy za posledné dve storočia a najmä filozofie sa v podstate vyčerpáva touto činnosťou. Idealizmus, vrátane idealizmu v rámci materializmu, vzniká z toho, že sa vedomie nechápe ako sebedavedomie človeka. A nemôže sa takto pochopiť, dokiaľ sa ním nestalo.

Rozvinuté sebedavedomie sa má k abstraktnému vedomiu ako sloboda k vonkajšej nevyhnutnosti. Sloboda je princípom výstavby sebedavedomia, ktoré je zas jej predpokladom. Forma sebedavedomia stojí v základe ľudského postoja. V nej ľudia robia seba svojím východiskom, čo je základný princíp súčasnej revolúcie.

Revolúcia zasa vyzdvihuje vedomie do jeho prirodzenej polohy uvedomelosti bytia, prekonáva doterajšiu psychickú krízu, a tým mimo iného prevádza ľudské bytie do svojbytnosti, v ktorej svet človeka sa stotožňuje s bytím človeka a jeho istota o sebe sa mení na pravdu o svete. Bez toho aj najväčšie pravdy chodia okolo ľudí a ľudia okolo nich a nijako sa neráčia.

Na záver by bolo dobré pripomenúť si to, čím sme začali, a to: nie je ideológia ako zmýšľanie ľudí o sebe len subjektivita v subjektivite, uzavretý kruh bez objektívneho obsahu? Odpoveď nie je jednoznačná: predovšetkým ľubovoľnú pravdu môžeme prijať za svoju len cez podobnú subjektívnu formu, pretože aby človek mal pravdu, musí byť zhodný so sebou; po druhé, musí túto zhodu rozvinúť objektívnym spôsobom, ako objektívnu jednotu seba a sveta. Ak to ľudia nie sú schopní, potom rozvíjajú zhodu len prvým, subjektívnym spôsobom — vy-dávajú svoje subjektívne určenia za objektívne vlastnosti sveta. Keď pritom ideologické vedomie zostáva trčať vo forme danej subjektivity a uplatňuje sa ako hranica činnosti, nevyhnutne sa dostáva na líniu involúcie, ktorú by sme mohli nazvať ideologickým narcizmom.

A po tretie, ideológia ináč ostáva vo funkcii sebauvedomenia protichodného života. V tom je jej pravdivosť aj „faloš“. Pokiaľ je život „falošný“, je ideológia v podstate pravdivá, a môže byť prekonaná len spolu s ním.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ФОРМА САМОСОЗНАНИЯ

Светозар Миркович

В идеологии люди думают о себе, и, думая о себе, они занимаются идеологией. Этот замкнутый круг делает из идеологии что-то спорное.

Поскольку противоречивость идеологии решается объективно, постольку ее противоречивая форма является одновременно, в определенных рамках, формой реальной.

Правда — это не совпадение мысли с действительностью; только это совпадение является самой действительностью, причем, с точки зрения людей, действительно только то, что люди как действительность выдвинули. То же самое относится к сознанию и поэтому реальной формой сознания является самосознание. Для того, чтобы быть правым, необходимо быть в согласии с самим собой и эту согласованность надо объективным способом развернуть в уверенность в себе и в своем мире.

Если люди не способны этого сделать, они развертывают эту согласованность субъективным способом. В результате этого сознание обществом самого себя становится противоречивым и превращается в идеологию — продукт мысли, развертываемой как определение мыслителя, класса, народа, общества, эпохи; то, что в области общественной практики является ограничением, в сознании выступает как абсолютом; тот факт, что часть общества стоит выше целого, и что целое разделено, приводит к тому, что правда одной группы людей выступает как неправда другой группы; односторонность как целое и степень отношений делают из субъективизма систему, средство духовного господства.

Если идеологическое сознание застревает в субъективизме настолько, что оно отрицает противоречивость жизни и выступает как реальная граница деятельности, то, в данном случае, оно переходит на путь инволюций, которую можно назвать идеологическим нарцизмом.

В обратном случае, идеология представляет собой самосознание противоречивой жизни. В этом заключается ее правдивость и „ложность“. Поскольку жизнь жива, постольку идеология в своей сущности правдива и может быть преодолена лишь вместе с ней.

Svetozár Mirkovič

In ideology, people think of themselves and doing this, they pursue ideology. This circular form makes it always questionable. Of course, as far as contradictoriness of ideology is objectively solved, its antithetical form is, within certain limits, at the same time a real one.

The truth is not the agreement of a thought with reality, only this agreement is reality itself; and humanly real is what people built up as reality. The same holds for consciousness, therefore self-consciousness is the real form of consciousness. To be right, man must be in accord with himself and unfold this agreement in an objective way as the certainty of himself and his world.

If people are not capable of it, then they unfold the agreement in a subjective way. Consequently, consciousness of society of itself becomes contradictory in itself and turns into ideology — a figment of the mind unfolded as the determination of a thinker, class, nation, epoch: that which appears, in the socio-practical sphere, as a limitation, appears in consciousness as the absolute; the fact that a part of society stands higher than the whole and that the latter is splintered, causes the truth of some people to be formed as the untruth of the others; on-sidedness as a whole and measure of relations completes subjectivism into a system and institution of spiritual hegemony.

When ideological consciousness remains at the form of a given subjectivity in such a way that it denies the antagonism of the life since it is not able to accept it, and functions as a real limit of activity, then necessarily its involution begins which might be called ideological narcissism.

In the opposite case, ideology represents self-consciousness of a contradictory life. This implies its truthfulness as well as „falseness“. As long as the life is „false“, ideology is essentially truthful, and can be overcome only together with it.